

Herodotova priča o najstarijem narodu i jeziku

Kad suvremena lingvistička teorija uzima u razmatranje antička, posebno grčka promišljanja jezika, ona ih najčešće crpe iz triju domena, filozofske, retoričke i gramatičke. Iako se bez ikakve sumnje upravo ovdje nalaze najzanimljivija gledanja na jezik (a njihov je spoznajni potencijal u današnjici još uvijek veoma slabo iskorišten), ne treba zaboraviti ni to da se lingvistički relevantne obavijesti i o jeziku i o jezicima mogu pronaći i u brojnim drugim, i poetskim i proznim i dramskim djelima iz antičke baštine.

Jedno od takvih mjesta, uostalom ne sasvim rijetko citirano u lingvističkoj literaturi, predstavlja i glasovita Herodotova priča o najstarijem narodu, iz Druge knjige njegovih *Historija*. Kao što je poznato, Herodot u tom poglavlju (*Hist.* II,2) govori kako su Egipćani nekada sebe smatrali najstarijim narodom na svijetu. No njihov je vladar Psametih (iz 6.st.pr.n.e.) želio tu tvrdnju provjeriti i izveo je zanimljiv eksperiment. Središnji dio priče, najinteresantniji za znanost o jeziku, glasi:

Παιδιά δύο νεογνά ἀνθρώπων τῶν ἐπιτυχόντων διδοῖ ποιμένι τρέφειν ἐς τὰ ποιμνία τροφήν τινα τοιήνδε, ἐν τειλάμενος μηδὲνα ἀντλον αὐτῶν μηδεμίαν φωνὴν ἴεναι, ἐν στέγῃ δὲ ἐρήμῃ ἐπ' ἑωυτῶν κέεσθαι αὐτά, καὶ τὴν ὄρην ἐπαγινέειν σφι αἴγας, πλήσαντα δὲ τοῦ γάλακτος τάλλα διαπρήσσεσθαι. Ταῦτα δὲ ἐποίησεν τε καὶ ἐνετέλλετο ὁ Ψαμμῆτιχος, θέλων ἀκοῦσαι τῶν παιδίων, ἀπαλλαχθέντων τῶν ἀσῆμων κνυζημάτων, ἦντινα φωνὴν ῥήξουσιν πρώτην· τὰ περ ὧν καὶ ἐγένετο. Ὡς γὰρ διέτης χρόνος ἐγεγόνεε ταῦτα τῶ ποιμένι πρήσσοντι, ἀνοίγοντι τὴν θύρην καὶ ἐσιόντι τὰ παιδία ἀμφοτέρα προσπίπτοντα βέκκος ἐφώνεον, ὀρέγοντα τὰς χεῖρας. ... Ἀκούσας δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Ψαμμῆτιχος ἐπυθάνετο οἷτινες ἀνθρώπων βέκκος τι καλέουσι, πυν-
θανόμενος δὲ εὔρισκε Φρύγας καλέοντας τὸν ἄρτον.

U ponešto slobodnijem Arsenićevu prijevodu (*Herodotova Istorija*, Matica srpska, Novi Sad 1966, 102–103) taj odlomak izgleda ovako:

Dva novorođena deteta nekih prostih roditelja dao je pastiru da ih odneguje kod stada, i to ovako. Naredio je da niko u prisustvu ove dece ne sme progovoriti nijednu reč, zatim da leže u jednoj usamljenoj kući, pa da im u određeno vreme dovode koze, i kad se nasisaju njihova mleka, da ih opet ostave same. Psametih je to udesio i zapovedio zato što je hteo da čuje koju će reč deca, kad budu posle prvog mucanja progovorila, najpre izgovoriti. I tako se, dakle, i desilo. Pastir je to radio cele dve godine, i kad je jednog dana otvorio vrata i ušao unutra, istrče pred njega oba deteta sa raširenim rukama i poviču »bekos«... A kad je to čuo i sam Psametih, raspitivao se koji narod ima reč »bekos«. I najzad je saznao da takvu reč imaju Frižani i da ona kod njih znači »hleb«.

Nakon toga su Egipćani priznali da su Frigijci kao narod stariji od njih. Herodot, napokon, spominje da je sam tu priču čuo od Hefestovih svećenika u Memfis, a da drugi Grci poznaju i njezine verzije u detaljima različite od ove koju je on ispriповedio.

Suvremena lingvistika ovu priču redovito uvrštava u tematiku nastanka jezika i, kao što to nerijetko čini s antičkim iskazima o jezičnoj djelatnosti procjenjujući ih iz perspektive vlastitih metodoloških teorijskih modela, pomalo je s visine uzima kao primjer naivnog i predznanstvenog pokušaja tumačenja lingvistički zanimljivih fenomena. Pri tome moderni autori upozoravaju i na znanstvenu neopravdanost (ili bar uzaludnost) pitanja koji je konkretni jezik najstariji na svijetu i na poznatu i lako razumljivu činjenicu da djeca nesrećom ostavljena bez »jezične okoline« (tzv. djeca-vukovi) ne progovaraju ni na jednom jeziku već ispuštaju neartikulirane krikove.

Premda se s drugim argumentom možemo, bar na prvi pogled, bez većih poteškoća složiti, dok je prvi mnogo manje uvjerljiv, Herodotov iskaz ne bi trebalo samo tako odbaciti. Naime, riječi se grčkog historičara ne smiju, vjerujem, čitati kroz optiku suvremenog znanstvenog diskursa (one to, napokon, nisu bile ni u antici) već prije svega kao svjedočanstvo o jednom vremenu i o svijesti o jezičnom fenomenu koja je tada vladala, dakle kao svjedočanstvo o jednom segmentu sveukupnog iskustva što ga mi danas imamo o jeziku.

Ne budemo li smatrali da ćemo od Herodota naučiti koji je jezik (ili koji je narod) najstariji na svijetu, nego ako hoćemo iz njegovog teksta iščitati kako se oblikovao dio našeg vlastitog iskustva o jeziku, imat ćemo zacijelo mnogo više koristi. U prvom ćemo slučaju jedino moći s pozicije racija svoje naučne spoznaje s podsmijehom, dakako sasvim neefikasno, Herodotov iskaz (a i svaki drugi slične vrste: na jednoj drugoj razini, Platonove etimologije iz *Kratila* za to pružaju izvrstan primjer) odmaknuti izvan svojeg vidokruga, a u drugom smo slučaju u stanju da s njim stupimo u konstruktivan (u spoznajnom smislu) dijalog. Skici takva dijaloga upravo je posvećen ovaj tekst.

Već na početku možemo konstatirati da je samo uvrštavanje ove priče u Herodotovo djelo indikativno. *Historije* sadržavaju golem broj ukomponiranih priča, i treba pretpostaviti da ih je Herodot izabrao iz još mnogo većeg broja legendi, mitova i povijesnih činjenica koje je u toku svojeg istraživanja saznao. Prema tome, ako je njegovu selekciju »prošla« priča u kojoj je jezik bitno svjedočanstvo o starini civilizacije, ona mu se zacijelo činila važnom ili bar interesantnom. Pridodamo li tome i njegovu tvrdnju da i drugi Heleni znaju tu legendu i da ona postoji u mnogim, pa i manje vjerojatnim varijantama (Ἕλληνες δὲ λέγουσι ἄλλα τε μᾶταια πολλά..., kaže Herodot), nije teško zamisliti da je u to doba zanimanje za jezik kao za civilizacijsku činjenicu bilo jedan od jasno izraženih segmenata drutšvene svijesti.

Osim toga, odmah upada u oči da se starina naroda, a to znači i kulture i civilizacije, mjeri starinom jezika: ako je frigijski najstariji jezik, onda nema nikakve sumnje da su istovremeno Frigijci najstariji narod, drevniji od Egipćana o čijoj se starini inače, već zbog njihove dugotrajne povijesti, i u Herodotovo vrijeme potvrđene i spomenicima i zapisima i tradicijom, ne može dvojiti. Ova uska povezanost jezika, kulture i naroda pokazuje kako se jezična djelatnost smatrala jednom od temeljnih determinanti (ako ne i temeljnom determinantom) civilizacije i potvrdom njezina etničkog, a zacijelo i kulturnog identiteta: da takvo gledanje nije strano ni tradicionalnoj lingvistici, osobito onoj konstituiranoj u idejnom obzoru devetnaestostoljetnog romantizma, ni mnogim poststrukturalističkim učenjima koja se ponovo vraćaju jeziku u civilizacijskom kontekstu — nije potrebno posebno dokazivati.

Na ovom se mjestu, u maloj digresiji, možemo zapitati zašto je upravo frigijski izabran za najstariji jezik na svijetu. Riječ je o maloazijskom jeziku, najvjerojatnije indoevropskog porijekla, koji je potvrđen u svojoj starijoj fazi (6/5. st.pr.n.e.) na malobrojnim natpisima, a iz mlade (2–4. st.n.e.) broj je natpisa nešto veći. Smatra se da su Frigijci središnji dio Male Azije naselili oko 1200. g.pr.n.e., a u 8. i 7. st.pr.n.e. imali su samostalnu državu s glavnim gradom Gordijem. Frigijska je kultura ne samo nedvoj-

beno mlada od egipatske nego su njezini civilizacijski doprinosi, i u Herodotovo vrijeme kao i danas, nesumjerljivi s dostignućima drevnog Egipta. Budući da ne poznajemo druge verzije priče, ne znamo niti to da li se u svima kao najstariji narod pojavljuju Frigijci ili je i to plod Herodotova izbora između više mogućnosti, pa i to povećava granice naše nesigurnosti. Smije se pretpostaviti (dakako, u obliku *ad hoc* hipoteze) da je na odabir Frigijaca utjecala svijest o maloazijskim i mezopotamskim izvorištima civilizacije; ili da su Frigijci kao Indoevropljani (ako su Heleni ovu lingvističku vezu mogli naslutiti) bili Grcima miliji kao prvi narod od neindoevropskih Egipćana (što je svakako oslabljeno činjenicom da je legenda bila i egipatska); ili, napokon, da se Herodotu kao maloazijskom heleniziranom Grku, čiji je otac bio porijeklom Karanin, svidjelo imati početke civilizacije u dubokom kopnenom zaleđu rodnog Halikarnasa.

Ako se vratimo samom Psametihovu eksperimentu, najprije ćemo zamijetiti da je on izveden s primjerenom znanstvenom strogošću: koliko je strog mogao biti pokušaj da se isključi svaki jezični utjecaj okoline na djecu, svjedoči ona druga varijanta priče, koju spominje Herodot, a prema kojoj je faraon dao ženama—čuvaricama iščupati jezike (...καὶ ὡς γυναικῶν τὰς γλώσσας ὁ Ψαμμήτιχος ἐκταμών...)! Uz to — što je svakako mnogo značajnije — Psametihov pokus ukazuje na to da se tada vjerovalo da, makar u domeni jezne djelatnosti, ontogeneza pruža dokaze relevantne za filogenezu: dva djeteta predana na čuvanje šutljivom pastiru sasvim jasno predstavljaju cijelo čovječanstvo, dakle čovjeka uopće u njegovu generičkom aspektu. Suvremena lingvistika ne misli da iz dječjeg govora može očitati najstariji konkretni jezik kojim su ljudi progovorili, ali ideju o ontogenezi kao rekapitulaciji filogeneze, osobito na fonetsko-fonološkom nivou i promatrajući razvoj jezika uopće, nije nesklona prihvatiti. Drugim riječima, ako je dokazivo, kao što to Jakobson eksplicitno tvrdi, da se neki dio fonološkog sustava (naprimjer vokali iz primarnog »trokuta«: *a, i, u* i bezvuzčni okluzivi *p, t, k*) najranije formira iz dječjeg govora bez obzira na to na kojem će jeziku dijete progovoriti, tada nema čvrstog razloga da se ne suponira da je tim fonološkim i fonetskim segmentom čovjek uopće najranije ovladao.

Ma koliko se činilo da se tu radi o dvjema bitno različitim tezama, o jednoj koja se tiče pojedinačnih jezika i njihova slijeda u vremenu i o drugoj koja se odnosi na jezik uopće, valja zapaziti da ih međusobno dijeli tek jedan korak. Ne može se, naime, progovoriti na jeziku uopće, nego samo na nekom konkretnom jeziku, pa su prvi ljudi (a čovjek je svakako od svojih ljudskih početaka obilježen jezičnom djelatnošću) progovorili na svojem jeziku: to vrlo vjerojatno nije bio frigijski, ali problem je onda u identifikaciji idioma, a ne u samom postupku. Dakako, dopušteno je djelomično ili u potpunosti odbaciti hipotezu o relevantnosti ontogeneze za filogenetski razvoj, pozivajući se, naprimjer, na to da je jezik isključivo društvena a ne i biološka institucija ili odbacujući darvinistički pristup, no tada je riječ o konkurenciji teorija u kojoj Psametihova ima u najmanju ruku ravnopravno mjesto, a lako bi pronašla i podršku u mnogim stajalištima suvremene lingvistike.

Uostalom, izvođenje pokusa pridodaje ovoj biološkoj i socijalnu dimenziju i dovodi nas do neočekivane teorijske pretpostavke. Naime, egipatski vladar nije, kao što bi se moglo očekivati, izolirao samo jedno dijete, čekajući da ono na osnovi vlastitih prirodnih predispozicija ili božanskom voljom progovori, već je to učinio sa dva djeteta, nesumnjivo zato da bi se jezik kod njih razvio u interakciji. Drugim riječima, smatrao je (Psametih je ovdje, dakako, metonimija svojeg vremena i načina mišljenja) da se jezik razvija u komunikaciji, da je sredstvo međusobnog saobraćanja i da ga nema izvan minimalne društvene zajednice. Ova se dva djeteta bez poteškoća mogu usporediti sa strukturalističkim modelom socijalno relevantnih komunikacijskih veza, namjer-

no reduciranim na njihovu najjednostavniju pojavnost, na dva sudionika, govornika i slušaoca s međusobno zamjenjivim ulogama. Prema tome, situacija u pustoj pastirskoj kolibi u velikoj je mjeri analogna glasovitoj de Saussureovoj shemi sa sudionicima A i B temeljnog komunikacijskog akta, shemi na kojoj je izgrađena dihotomija između jezika i govora i važan dio konstrukcije strukturalističke lingvističke teorije.

U ovom eksperimentu (ili u priči o njemu) nijedan element, uzet sam za sebe, nije potpuno neprihvatljiv modernoj znanosti o jeziku, i u njemu razaznajemo ideje koje će se, transformirane dakako, manifestirati i u našem vremenu: prožimanje jezika i civilizacije karakteristično je za Sapira i Whorfa, odnos između ontogeneze i filogeneze blizak je Jakobsonu, a paralele bi se mogle pronaći i u nekim mislima Chomskog, komunikacijska funkcija jezika donedavno je praktički u cijelosti determinirala saussureovski orijentiranu lingvistiku. Sve su to stajališta i autori koji se nalaze u samoj jezgri modernih promišljanja jezika. Dalja, detaljnija analiza Herodotove egipatske legende mogla bi nas odvesti i u druge domene. Tako, naprimjer, Herodot kaže da je faraon čekao koju će riječ djeca najprije progovoriti ἀπαλλαχθέντων τῶν ἀσήμεων κνυζημάτων, što doslovno znači »kad nestane tepanje bez značenja«, čime je jasno uvedena razlika, u vrijeme koje prethodi i Sokratu i Platonu, između neartikuliranog glasanja i ljudskog govora zasnovanog na jeziku, čiji znakovi imaju plan sadržaja i značenje. Takvom bismo analizom zacijelo doprli i do predsokratovskog filozofskog konteksta Herodotova vremena.

Ako još samo malo relativiziramo pretpostavljenu racionalnu osnovu suvremene lingvistike s pomoću koje ona Herodotov iskaz ili sadržaj priče proglašava naivnim i predznanstvenim, oba ćemo njezina argumenta, navedena u početku, dovesti u pitanje. Za to nam je potrebna tek neznatna količina imaginacije. Počet ćemo od onog »jačeg« dokaza prema kojem djeca—vukovi ostaju nužno zauvijek u stadiju neartikuliranog glasanja. Koliko je god ta tvrdnja vjerojatno točna (ali na sreću provjerena egzaktno na sasvim malom broju djece), ona se u ovom slučaju može smatrati irelevantnom: egipatska djeca, naime, nisu bila u pravom smislu te riječi »divlja« djeca — ona su jedino rasla bez jezičnog konteksta. No zamislivo je — a u lingvističkoj literaturi navedeni su i neki analogni primjeri — da su dva normalna, dobro othranjena i zbrinuta djeteta stvorila svoje vlastito sredstvo komunikacije, svoj jezik specifičnih znakova čiji su planovi izraza i planovi sadržaja bili poznati samo njima dvoma, i koji je bio sveden tek na potrebe saobraćanja o ograničenom univerzumu koji ih je okruživao. Ovladavši tim svojim jezikom sa malo zakašnjenja u odnosu prema djeci odgajanoj u uobičajenoj jezičnoj okolini, nakon druge godine života, djeca u svoj komunikacijski krug pokušavaju uključiti i trećeg sudionika, pastira. Ono što su izgovorila moglo je zvučati i kao βέκκος, te je interpretatoru, koji se ponaša potpuno jednako današnjim znanstvenicima, bilo potrebno samo da pronade referentnu pojavu, frigijsku riječ, s pomoću koje će stvarno događanje uskladiti s pretpostavljenim modelom svojeg očekivanja. I u današnjoj je nauci taj postupak mnogo češći nego što su to njezini sudionici spremni priznati: da bismo se u to uvjerali, dovoljno je pogledati, naprimjer, do koje su mjere konstruirani primjeri rečenica bilo u kojoj transformacijskoj generativnoj gramatici.

Strogi će kritičar odmah uočiti da za ovu imaginarnu konstrukciju nema nikakvih dokaza, ali treba ga upozoriti na to da ih nema, isto tako, niti za uvriježenu lingvističku interpretaciju ovog odlomka iz Herodotovih *Historija*.

Drugi argument kaže da se ozbiljan lingvist ne smije baviti problemom najstarijeg jezika na svijetu jer on ne pripada domeni znanstvenog izučavanja već domeni proi-zvoljnih spekulacija. U prvom statutu Société de Linguistique de Paris iz 1866. ta je zabrana, proširena na cijelo područje porijekla jezika, i eksplicitno izražena: Društvo neće prihvatiti »nijedan rad koji se odnosi na porijeklo jezika«, jer na taj način — kako

je objasnio veliki francuski lingvist Vendryès – izbjegava diskusije »koje su inkompatibilne sa znanstvenom objektivnošću«. Premda je ovo pravilo u lingvistici danas donekle narušeno, pa ima radova koji obrađuju pitanje porijekla jezika i njegova odnosa prema počecima čovječanstva, a i teorija koje se, poput nostratičke ili, prije nje, marističke, približavaju i pokušajima rekonstrukcije najdrevnijih jezičnih oblika, ipak je čitavo područje još uvijek na marginama lingvističkog interesa. Razlog za to i dalje treba tražiti u Vendryèsovu objašnjenju: porijeklo jezika i najstariji jezik teme su o kojima se ne može ni govoriti ni razmišljati na osnovi potvrđenih činjenica, te pripadaju domeni čiste spekulacije i odvlače lingvistu u mračne metafizičke sfere, tuđe znanstvenoj objektivnosti. Radi se, dakako, o jasnoj scijentističkoj pozitivističkoj ideologiji.

Samoj pojavi pozitivizma i straha od metafizike u nauci o jeziku 19. i 20. stoljeća ne moramo se ni najmanje čuditi: ona je u potpunosti u skladu s duhom znanstvenog vremena i nije, dakako, karakteristična jedino za lingvistiku. Ono što može iznenaditi jest činjenica da je ta ista moderna nauka o jeziku neprestano operirala, i da još uvijek operira, metafizičkim pojmovima i konstruktima koje, osim u vlastitim modelima, nije mogla činjenično dokazati (i uopće ne mislim da je time oslabila svoju spoznajnu moć): prvi je među njima sam jezik. Ako smijemo razmišljati o dubinskim strukturama, o binarnom ustrojstvu fonološkog sistema, o nultom morfemu, o prešutnim presupozicijama konverzacije, nema pravog razloga da izostavimo i razmatranje o porijeklu jezika i njegovim najstarijim stanjima. U tom slučaju Psametihov postupak možemo doista promatrati kao, uostalom sasvim pozitivistički rigorozno izveden, eksperiment čija je argumentacijska snaga možda, sa stajališta našeg modela, nedovoljna, ali koji ne smije zbog toga biti *a priori* odbačen kao neznanstven. Naš model nije jedini mogući, a zacijelo ni najbolji mogući model.

Polazište pronađeno u Herodotovu odlomku, dakle jedna priča koja je vjerojatno obična bajka, može se učiniti neprimjerenim zaključcima do kojih smo, u veoma skraćenom »dokaznom postupku«, pokušali doći, i koji se, bar donekle, tiču samih epistemoloških osnova lingvistike. I doista, prilično je radikalna pristup u kojem se ne odviše bitna herodotovska epizoda, čiju istinitost ili neistinitost ne možemo ni provjeriti (ali to, mislim, ovdje nije ni važno), uzima kao okosnica pomalo sofistički intoniranog intelektualnog poigravanja racionalitetom suvremene znanosti. No činilo nam se da je ova radikalnost potrebna upravo zato da bi se ukazalo na to kako iz svake vijesti iz prošlosti, pripadala ona domeni nauke ili joj ne pripadala, možemo saznati nešto o tadašnjem načinu mišljenja i pogledu na svijet, koji sačinjavaju i dio našeg globalnog iskustva. Na Herodotovu se primjeru vidi da taj način mišljenja i nije bio toliko udaljen od suvremenoga niti toliko nenaučan koliko smo to skloni vjerovati.

Osim toga, pažljivijem čitaocu zacijelo nije promaklo to da je ovaj tekst pisan s težom, ali mu je možda (greškom autora, dakako) promakla sama teza. Zato je zacijelo valja eksplicitno formulirati: *Nijedna znanost ne bi smjela radi očuvanja koherentnosti vlastita trenutnog modela unaprijed isključiti dijalog s prethodnim iskustvima, čak ni onda kad ih procjenjuje nenaučnima, jer tako propušta ispitivati spoznajnu efikasnost svojih teorija.* Najmanje bi to smjela činiti lingvistika, znanost o jeziku, u kojemu su pohranjena sva naša iskustva.

Dubravko Škiljan

HERODOTI FABULA DE VETUSTISSIMA GENTE DEQUE EIUS LINGUA

Inter huius temporis grammaticos nemo est qui celebrem Herodoti fabulam de rege Psammeticho pro vera accipiat, quippe quae verisimilitudini compluribus locis manifeste repugnet. Sed ii qui Herodotum ineptiae redarguunt hoc quoque sibi persuasum habent, in originem linguae inquirere omnino non licere: cuius rei explicatam et exploratam rationem habere non possis, hanc frustra temptandam non esse. Haec tamen sententia non sine periculo accipienda videtur. Nulla enim doctrina propriam explicandi vim conservare potest si quaestiones vexatissimas, propterea quod in praesenti ad indagandum parum aptae sint, excludit et neglegit.